

SEMINÁŘ O SOCIÁLNĚ-EKONOMICKÉM VÝVOJI ČESKOSLOVENSKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ A PERSPEKTIVÁCH JEHO DALŠÍHO ROZVOJE

Dne 21. května 1981 uspořádala pobočka České vědeckotechnické společnosti ve Výzkumném ústavu ekonomiky zemědělství a výživy a Ústavu pro vědeckou soustavu hospodaření v Praze celostátní odborný kurs o sociálně-ekonomických otázkách vývoje československého zemědělství a perspektivách jeho dalšího rozvoje. Kursu se zúčastnilo více než 100 pracovníků středních článků řízení a zemědělských podniků, dále pracovníci vědeckovýzkumné základny, zemědělského školství, Svazu družstevních rolníků a zástupci Odborového svazu pracovníků v zemědělství. Kurs byl určen pro vedoucí pracovníky v zemědělství na všech stupních řízení, pro pracovníky kádrově personálních útvarů a pro funkcionáře SDR a ROH. Účastníci byli seznámeni se základními charakteristickými rysy dosavadního vývoje československého zemědělství a jeho dalšími perspektivami, se změnami charakteru práce v procesu koncentrace a specializace zemědělské výroby, s metodami řízení sociálního rozvoje v zemědělství v sedmé pětiletce, s výhledovým trendem sbližování životních podmínek vesnice a města a s výchovou a vzděláváním pracovníků v zemědělství v další etapě jeho zprůmyslnění.

V úvodním referátu semináře se prof. dr. ing. F. Lom, DrSc., zabýval vývojem československého zemědělství a odborného vzdělávání do roku 1945. V referátu zdůraznil, že pochopení kteréhokoli jevu je možné jen tehdy, přistupujeme-li k jeho zkoumání historicky. Každý jev, jak zdůrazňuje marxistická dialektická metoda, může být správně poznán jen ve svém vzniku, vývoji a zániku, tj. ve svém dějinném vývoji, ve zkoumání jevů, událostí v jejich vnitřní souvislosti, v jejich vzájemném působení. To platí zvláště pro zemědělství, které je výrobou biologickou s nezastupitelnými vlivy podmínek přírodních, ekonomických a sociálních. Vzájemný vztah výrobních sil a výrobních vztahů určoval v dějinném vývoji charakter společenských řádů, ovlivnil vývoj soustav hospodaření a výroby samé.

Na přehledu jednotlivých vývojových etap zemědělství bylo ukázáno, že teprve v socialistické výstavbě státu byly uskutečněny velké revoluční změny ve výrobních vztazích a provedena nová organizace jak základny socialistické velkovýroby, tak soustavy zemědělského vzdělání, školství, výzkumné a vědecké činnosti. To co se nepodařilo nikdy za kapitalismu — umožnit vzdělání všem pracujícím — bylo uskutečněno v socialistickém zemědělství, které přivodilo převratné zvýšení životní úrovně družstevních rolníků a ostatních pracovníků v zemědělství.

Na referát prof. Loma, DrSc., navazoval referát dr. ing. J. Honcové, CSc., o společenských přeměnách v československém zemědělství od r. 1945 do současného období. V referátu bylo podtrženo, že období po ukončení druhé světové války je charakterizováno převratnými změnami politickými, ekonomickými a sociálními, v nichž se zformovala základna současného socialistického zemědělství.

V časovém sledu rozvoje československého zemědělství od r. 1945 jsou rozhodující tři etapy:

- přeměny v rámci národní a demokratické revoluce, zejména poválečná pozemková reforma, spojená s osídlováním pohraničí a demokratizace zemědělského družstevnictví;
- socialistická přestavba vesnice;
- složitý integrační proces, charakterizovaný postupným slučováním JZD a rozvojem různých forem kooperace mezi zemědělskými podniky včetně vytváření společných zemědělských podniků (SZP).

Prudký rozvoj výrobních sil umožnil rychlý růst zemědělské výroby, a to jak rostlinné produkce, tak i živočišné, přivodil podstatný vzestup produktivity práce a vyvolal také závažné změny ve výrobních vztazích. Došlo k zásadním změnám v oblasti řízení podniku a organizace výroby, v oblasti počtu a kvalifikace pracovníků, dále k dalšímu prohloubení družstevního vlastnictví a ke změnám ve sféře rozdělování výsledků výroby. Z klasického zemědělského podniku se stává postupně podnik průmyslového charakteru. Podstatně vzrostla úloha techniky v ze-

mědělství i úloha chemie, vznikla řada nových oborů a činností v zemědělství samém i v odvětvích, která zemědělskou výrobu předchází a která na ní navazují.

Rozvoj zemědělské velkovýroby probíhá paralelně s postupnou kvalitativní přestavbou venkovského osídlení při zachování struktury osídlení, jejíž počátky náležejí rovněž do šedesátých let. Tehdy byl ve vládním usnesení č. 1024/62 poprvé stanoven požadavek na výběr sídlišť, v nichž by měla být soustředěna výstavba bytů, občanské a technické vybavenosti. Na tyto zásady navazovala vládní usnesení z r. 1964 o územním plánování a z r. 1967, v němž bylo uloženo krajským národním výborům vypracovat návrhy dlouhodobého vývoje osídlení, v jejichž intencích provedly KNV později výběr středisek místního významu.

Do šedesátých let lze tedy položit základ kvalitativních přeměn československé socialistické zemědělské velkovýroby, procesu koncentrace a specializace v zemědělství a současně přestavby a modernizace venkovských sídlišť v intencích sblížení města a vesnice. Na tento základ úspěšně navázala sedmdesátá léta v rámci pátého a šestého pětiletého plánu. Toto období se vyznačovalo zejména komplexností v plánování rozvoje zemědělství, intenzivním rozvojem kooperací, plánovitým rozvojem výstavby a vybavenosti střediskových obcí.

Ing. M. Jiříčka, CSc., se ve svém referátu zabýval péčí o pracovníky s plánováním sociálního rozvoje v zemědělství v šesté a sedmé pětiletce. V úvodu referátu zdůraznil, že s rozvojem socialistické společnosti po převzetí moci dělnickou třídou v únoru 1948 se v naší zemi postupně výrazně mění životní podmínky obyvatelstva a ve všech hlavních směrech a oblastech se podstatně zvyšuje životní úroveň lidu. Ke specifickým rysům vývoje životní úrovně lidu za socialismu patří významné místo jistot obyvatelstva v celém komplexu životní úrovně. To má své ekonomické a sociální příčiny. Základním faktorem a předpokladem růstu životní úrovně je rozvoj ekonomiky, růst materiální výroby i rozvoj nevýrobních odvětví. Ekonomickému rozvoji za socialismu je vlastní plánovitost, pravidelnost, vyloučení cyklických otřesů a krizí, vyrovnanost hmotných i peněžních makroekonomických bilancí. Je pravda, že i socialistické země mohou někdy projít a také občas procházejí obdobím ekonomických nesnází. Jde však pouze o přechodný, výjimečný stav, zatímco základní tendencí je stabilita a plánovitý rozvoj ekonomiky.

Dále se ing. Jiříčka, CSc., zabýval otázkami sociálního plánování v zemědělských podnicích a oblastech. Podtrhl, že sociální podmínky v rámci podniku jsou nepochybně určovány vývojem společnosti. Přesto však mají podniky, jako hlavní buňky společnosti, v mnoha směrech velké možnosti sociálního plánování. Socialistické organizace mají dva hlavní cíle:

1. Ekonomický cíl spočívající ve zvyšování výroby. Za socialismu je cílem potřebné produkce společnosti. Dochází ke kvalitativním změnám ve vzájemných vztazích mezi dělníky, protože poznání společenské nutnosti z prospěšnosti práce spočívá v systému ekonomických vztahů.

2. Sociální organizace podniku za socialismu je společenskou institucí, která všem členům společnosti umožňuje co největší měrou všestranně rozvíjet, udržovat a používat své schopnosti. Z toho vyplývají hlavní směry pro strategii sociálního plánování v podniku:

- a) účast při řešení sociálních problémů vyvstávajících před celou společností (v praxi sem patří např. opatření k ochraně zdraví, mateřství, péče o zvyšování úrovně vzdělání, kultury a kvalifikace pracujících);

- b) řízení vlastní sociální organizace při zvyšování její ekonomické a sociální efektivity.

Sociální plán podniku musí tvořit základ kádrové politiky a zajišťovat zvyšování podílu kvalifikované fyzické a duševní práce v kolektivu. V porovnání s ekonomickým plánováním má sociální plánování celou řadu zvláštností. Mezi ně patří např. delší plánovací lhůty — roční plány nemohou ve struktuře kolektivu vyvolat žádné větší změny. V sociální sféře je dále velmi omezena možnost vytyčování závazných úkolů a zjišťování normativů. Rozvoj jednotlivců a skupin je zákonitě podmíněn jen ve všeobecných rysech. Plánování se také netýká přímo osobnosti, nýbrž podmínek a stimulů jejího vytváření. Sociální plány různých zemědělských podniků nemohou sestávat ze standardních opatření stejného druhu, musí mít na zřeteli specifičnost výroby, místa zemědělského podniku, jakož i individuální, neopakovatelný ráz a tradice kolektivu.

V referátu bylo doporučeno členit podle funkčního obsahu sociální plán zemědělského podniku na:

1. Změny sociální a profesní struktury, jakož i kvalifikační struktury kolektivu (sociálně demografická struktura pracovníků zemědělského podniku a prognóza jejího vývoje, zúžení oblasti málo kvalifikované práce, růst odborného a všeobec-

ného vzdělání kádrů, profesionálně technická příprava a zvyšování kvalifikace pracovníků podniku, usměrňování vnitropodnikového pohybu pracovníků a fluktuace).

2. Zlepšování životního prostředí, pracovních podmínek a ochrany zdraví pracovníků zemědělského podniku (zlepšení zdravotně hygienických podmínek, snižování úrazovosti, prevence a snižování chorob z povolání a všeobecné nemocnosti).

3. Zvyšování a zdokonalování odměňování práce, zlepšování bytových a kulturně sociálních podmínek pracovníků zemědělského podniku (mzdy a premiování pracovníků, podnikové fondy a jejich využívání, bytové a sociální podmínky pracovníků).

4. Uspokojování potřeb tělesného a duševního rozvoje (politické vzdělávání, zdokonalování ideově výchovné práce v kolektivu, kulturně masová práce, tělesná výchova a sport).

5. Změny sociálních vztahů (rozvoj společenské aktivity pracujících a zvyšování jejich úlohy při řízení výroby, zapojení členů kolektivu do společenské práce, rozvoj socialistického soutěžení, technické tvořivosti, upevňování pracovní disciplíny, rozvoj sociálně psychologických vztahů a snižování případů konfliktních situací, sociální rozvoj mládeže a žen).

Ing. Z. Krůček, CSc., se v referátu zabýval otázkami charakteru práce v zemědělství v etapě vědeckotechnického rozvoje. Z referátu vyplynulo, že zemědělství je ve stadiu, kdy se v něm dokončují přeměny vyvolané průmyslovou revolucí a současně do něho pronikají prvky vědecko-technické revoluce. Přitom se rozvíjejí všechny tři základní výrobní faktory v zemědělství: člověk, stroj i pracovní předmět. V současném období jde především o to, aby se vzájemné vztahy a působení těchto faktorů řešily harmonicky.

K znakům vyrovnávajícím či trvale přibližujícím charakter prací v zemědělství k charakteru prací v průmyslu patří především:

1. prudký rozvoj výrobních sil v zemědělství a tím prohloubení dělby práce, zvýšení koncentrace, specializace a kooperace výroby,

2. vytvoření velkých celků a rozvoj materiálně technické základny velkých zemědělských podniků umožňující realizovat všechny poznatky VTR včetně inovace složitých a tudíž drahých mechanismů,

3. komplexní mechanizace (RV) a nové technologie (ŽV) a promítání dalších poznatků VTR do zemědělství (biologicky výkonnější odrůdy rostlin i plemene, účinnější hnojiva a ochranné přípravky atd.),

4. vyčlenění některých výrobních a pomocných činností a služeb do samostatných specializovaných jednotek (výživa a ochrana rostlin, sušení a výroba krmiv, těžká mechanizace apod.) či specializovaných skupin (doprava, skladování uvnitř zemědělského podniku aj.),

5. vznik nových základních specializovaných skupin pracovníků — dosáhnutím příslušného stupně dělby práce — v zemědělství obdobně jako je tomu v průmyslu (tzn. přímí výrobní pracovníci, ostatní výrobní pracovníci, pomocní pracovníci a technicko-hospodářští pracovníci) a snižování podílu první skupiny pracovníků ve prospěch ostatních skupin,

6. rozpad univerzálních skupin pracovníků a vznik nových profesí spojených novou technikou, technologií, organizací výroby a řízením a vytvářením skupin těchto specializovaných pracovníků,

7. vzájemné pracovní propojení a vzájemná závislost v práci (např. skupinové nasazení kombajnů, víceméně provozy v ŽV atp.),

8. přesun dřívější těžké fyzické práce do nervo-psychické sféry a intelektualizace práce a uplatňování nových vědních oborů v této sféře (pedagogika, sociologie aj.),

9. neustálé zlepšování věkové a kvalifikační struktury pracovníků a inovace vzdělání u pracovníků všech profesí,

10. zvýšení úrovně všech znaků pracovních podmínek (vč. odměňování), jakož i kulturnosti pracovního prostředí a ostatních životních podmínek,

11. vyrovnání sociálně ekonomického postavení pracovníků v zemědělství s postavením pracovníků v průmyslu.

Ke znakům, které vytvářejí odlišnosti, diferenciaci mezi charakterem zemědělské a průmyslové práce patří zejména:

1. biologický charakter zemědělské výroby,

2. plošný charakter zemědělské výroby,

3. diskontinuita výrobních a pracovních procesů v rostlinné výrobě,

4. specifika pracovního prostředí a pracovních podmínek, daná především proměnlivostí délky pracovní doby a nároku na její intenzitu během roku v rostlinné výrobě a zvláštností pracovních režimů v živočišné výrobě.

Pokud se týká dalšího vývoje tohoto procesu možno říci, že společným jmenovatelem vyrovnávání, resp. sblížování bude další prohlubování a rozšiřování znaků zprůmyslnění zemědělské práce. Naproti tomu se dá předpokládat, že specifické znaky odlišující charakter zemědělské práce od práce průmyslové budou i nadále vytvářet kvalitativně i kvantitativně odlišné prvky v tomto procesu vyrovnávání mezi zemědělstvím a průmyslem. V zemědělství bude i nadále docházet k prolínání tradičních prací a úkonů s pracemi naprosto novými, vytvářejícími obsah profesí průmyslového charakteru. Proces vyrovnávání a sblížování je právě dán stále se zvětšující participací těchto průmyslových profesí či, a to zejména, prvků těchto profesí na zemědělské výrobě.

Váha vstupu znaků průmyslové práce je, a i nadále bude, rozdílná u jednotlivých zemědělských prací, a tím i profesí. Obecně možno říci, že především čím úžeji budou dané práce či profese spjatý s biologickým charakterem výrobního procesu, tím ve větší míře si uchovají svá specifika ve srovnání s prací v průmyslu. Tyto zvláštnosti zemědělské výroby budou sice i nadále vytvářet kvalitativně a kvantitativně odlišné prvky v procesu vyrovnávání charakteru práce v zemědělství s průmyslem, avšak vzhledem k odstraňování rozdílnosti v úrovni výrobních sil a výrobních vztahů, ve společenské dělbě práce a v sociálně ekonomických podmínkách pracujících možno říci, že pracovníci v zemědělství charakterem svého postavení v pracovním procesu se nebudou lišit od pracovníků v průmyslu. Konkrétním ukazatelem tohoto vývoje je rychle stoupající atraktivnost a prestiž některých zemědělských profesí i — spolu se vzrůstající přitažlivostí života na vesnici vůbec — práce v zemědělství obecně.

Ing. dr. J. Šíma, CSc., ve svém referátu sblížování vesnice a města v etapě koncentrace a specializace zemědělské výroby podtrhl, že sebevýstižnějším popisem lze sotva zachytit všechny hluboké změny, jimiž prošlo prostředí naší vesnice v nedávné minulosti. Chceme-li však přece jen provést určité shrnutí, pak v rychlém rozvoji československé vesnice lze pozorovat několik základních tendencí. Za první je to ukončení základní přestavby zemědělství, přeměna jeho výrobní základny a stále se prohlubující koncentrace a specializace zemědělské výroby. Za druhé je to rostoucí smíšenost vesnice z hlediska její populace, vyznačující se v současné době vysokým podílem nezemědělského obyvatelstva bydlícího na vesnici a projevující se rostoucí diferencovaností struktur, pohybů lidí a zánikem tradiční izolovanosti venkova od města. Za třetí jsou změny ve skladbě potřeb, vyšší nároky a očekávání z hlediska životních podmínek a růstu životní úrovně. Všechny tyto celospolečensky významné jevy podstatně přispěly k dlouhodobému cíli — postupnému sblížování životních podmínek mezi vesnicí a městem.

V rámci smíšenosti vesnice dochází ve venkovském prostoru k rozdělení pojmu vesnice a zemědělství, i když zemědělství zůstává i nadále hlavní územní složkou venkovského prostoru a je trvale významnou součástí ekonomické základny venkovských obcí. Rostoucí sociálně-ekonomická smíšenost však podstatně přibližuje československou vesnici k městu a industrializace (včetně zprůmyslnění zemědělství) začlenila i vesnici do meziodvětvového a územního pohybu (mobility) obyvatelstva, probíhajícího rozmanitými směry — zpočátku převážně jednosměrně (od zemědělství k nezemědělským odvětvím), v poslední době i obousměrně.

Veškeré sociální jevy a procesy, tedy i procesy sblížování životních podmínek mezi vesnicí a městem, mají nejen významnou sociální a ekonomickou stránku, ale též významnou stránku prostorovou (územní). V dlouhodobém historickém vývoji vznikly mezi vesnicí a městem a mezi jednotlivými oblastmi naší republiky rozdíly co do úrovně i struktury ekonomiky, osídlení atd. Tyto rozdílnosti mají většinou velmi široké souvislosti. Souvisejí s úrovní rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů, se stupněm dělby práce, s přírodními podmínkami, využitím přírodních zdrojů, fondu pracovních sil, a kvalifikačním a profesním profilem obyvatelstva a celou řadou dalších významných faktorů.

Pohyb obyvatelstva je potom určitým mostem, který do jisté míry překlenuje územní rozdíly mezi rozmístěním pracovních příležitostí (pracovišť) a jiných zařízení (např. sociální infrastruktury) na straně jedné a rozmístěním obyvatelstva (bydlišť) na straně druhé. Územní pohyb umožňuje překonávat nedostatek místních pracovních příležitostí, nedostatek občanské vybavenosti, příp. služeb. Umožňuje tedy překonávat určité disparity, a to nejen z hlediska jednotlivců, ale i z hlediska celospolečenských potřeb. Z hlediska sblížování životních podmínek mezi vesnicí a městem je pak třeba zdůraznit, že dojížděku do zaměstnání doplňuje vysoká mobilita obyvatelstva i za jinými cíli (služby, kultura, rekreace atd.).

Přes pokles podílu zemědělského obyvatelstva je to především zemědělství, které dnes reprezentuje výrobně ekonomickou funkci venkova. To však neznamená,

že by byly stávající disparity vesnice — města a zemědělství — průmysl zcela totožné a jejich řešení naprosto shodné. Zemědělství může přispívat ke sbližování životních podmínek jen v určité míře a jen společně s různými nezemědělskými podniky a dalšími organizacemi, které k venkovu mají určitý vztah. To je další skutečnost, která nutně vyplývá ze sociálně-ekonomické smíšenosti vesnice, kde na pracovníky v zemědělství z celkového počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva venkova připadá stále klesající podíl. V procesech sbližování životních podmínek mezi vesnicí a městem se bude postupně zvyšovat význam celého venkovského prostoru, který bude plnit i další funkce. Jsou to především funkce v oblasti bydlení a rekreace, které se budou celospolečensky ve stále širší míře uplatňovat.

V závěrečném referátu se ing. M. Klaková zabývala výchovou a vzdáváním pracovníků v zemědělství v další etapě jeho zprůmyslnění. Bylo zjištěno, že při analýzách reálných možností směřujících k zajištění plánovaných cílů na úseku výživy obyvatelstva, je konečné řešení v současné době modifikováno zejména těmito skutečnostmi:

- potřeba potravin a zemědělských produktů vzhledem k demografickému vývoji a růstu reálných příjmů obyvatelstva trvale stoupá,
- základní výrobní prostředek socialistické zemědělské výroby — půda — je s konečnou platností limitována a projevují se tendence k jejímu dalšímu omezování.
- v oblasti výrobních sil si doposud v zemědělské výrobě uchovala rozhodující postavení pracovní síla. Přesto již řadu let dochází ke stálému poklesu počtu pracovníků v zemědělství.

V průběhu sedmé pětiletky budou stavy pracovníků v souladu s dosavadními trendy klesat, i když celkový pokles by neměl proti současnému stavu přesáhnout 1 0/0 ročně. Přitom je pravděpodobné, že ani v průběhu sedmé pětiletky se nepodaří sladit potřeby a zdroje pracovních sil a bude nutné uplatňovat mimořádná opatření. Za této situace se otázka zajišťování potřebných pracovních sil přesouvá především do polohy dosažení žádoucích změn v kvalifikační struktuře.

Usměrněním vývoje v oblasti kvalifikace pracovníků v zemědělství se zabývalo 13. zasedání ÚV KSČ v roce 1979. Svým usnesením stanovilo zvýšení podílu kvalifikovaných dělníků do r. 1985 na 50 0/0 a pracovníků s vysokoškolským a úplným středním vzděláním na 20 0/0 z celkového počtu pracujících v zemědělství.

V roce 1985 bude v celém zemědělství v dělnických profesích pracovat cca 890 tisíc osob. Pro dosažení 50 0/0 kvalifikovaných pracovníků bude nutné, aby bylo 440 tisíc pracovníků vyučených nebo mělo vyšší vzdělání. V současné době je v ČSSR 293 tisíc těchto pracovníků.

Ke splnění úkolů 13. zasedání ÚV KSČ bude nutné zvýšit počet vyučených dělníků v sedmé pětiletce o 155 tisíc osob. V příštích pěti letech nastoupí do zemědělství zhruba 81 tisíc absolventů učilišť. Asi 15 tis. kvalifikovaných odborníků přijde z jiných odvětví. Zbývající počet kvalifikovaných pracovníků musí MZVŽ republik připravit v zemědělských organizacích pro získání výučního listu, tj. 9 tis. pracovníků ročně. V současné době získává výuční list cca 3 tis. dospělých pracovníků. Splnění cílového záměru vyžaduje tento počet ztrojnásobit. V praxi to znamená organizačně i politicky zabezpečit, aby většina pracovníků do 45 let (u žen do 40 let), kteří nejsou vyučení a pracují na úsecích, kde je požadována odborná kvalifikace, byla připravována ke složení učňovské zkoušky pro výkon svého povolání.

Počet technicko-hospodářských a řídicích pracovníků nedozná v sedmé pětiletce podstatných změn. Na konci roku 1985 bude podle předpokladů v zemědělství 185 tisíc těchto pracovníků. V současné době přichází do resortu ročně zhruba 3200 absolventů středních zemědělských technických škol a z vysokých škol zemědělských a veterinárních 1750 absolventů. Z ostatních středních škol přichází do odvětví cca 1730 absolventů ročně a z ostatních vysokých škol cca 550 absolventů. Pro období sedmé pětiletky se počítá s obdobným ročním nástupem absolventů a v těchto intencích budou stanoveny počty středoškoláků v konkrétním členění na jednotlivé studijní obory včetně oborů nezemědělských. V zásadě bude kryta potřeba reprodukce pracovní síly i předpoklad jejího kvalifikačního zlepšení. Seminář byl ukončen diskusí k projednávaným otázkám.

Ing. Zdeněk Krůček, CSc.